

DÖRTLÜ TAKRİR VE FUAD KÖPRÜLÜ

Bahattin DEMİRTAŞ

Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, bdemirtas2606@gmail.com

ÖZET

Fuad Köprülü 1935’de siyasi hayata Kars milletvekili olarak atılmıştır. 1943’e kadar Ankara ve İstanbul’daki fakültelerde akademik faaliyetlerine de devam eden Köprülü, İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarında siyasette adını daha da duyuracak bir gelişmenin içinde kendini bulmuştur. O günlerde “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” TBMM’de görüşülürken dört milletvekili, parti grubuna bir önerge vermiştir. “Dörtlü Takrir” olarak bilinen bu önergeyi imzalayan vekiller, Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuad Köprülü’dür. Takriri veren bu milletvekilleri, Türkiye’de çok partili bir düzene geçilmesini istemekteydiler. Ancak CHP Grubunda, adı geçen bu dört milletvekilinin isteğine rağmen, takrir geri çevrilmiştir. Bu arada parti içi yönetimin de sert eleştirileri sonrası 21 Eylül’den itibaren Menderes ve Köprülü başta olmak üzere partiden çıkarılmalar da başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Fuad Köprülü, Celal Bayar, CHP, Dörtlü Takrir.

THE MEMORANDUM OF THE FOUR AND FUAD KÖPRÜLÜ

ABSTRACT

Fuad Köprülü entered political life as a deputy for Kars in 1935. Having continued his academic activities at faculties in Ankara and Istanbul until 1943, Köprülü found himself within a development that would make his name even more widely known in politics in the late years of World War II. During those days, while the “Law of Providing Farmers with Land” was being negotiated in the Turkish Grand National Assembly, four deputies made a motion to the party caucus. Known as “the Memorandum of the Four”, this motion was signed by the deputies Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes and Fuad Köprülü. These deputies who made the motion desired a transition to a multi-party system. However, in the Republican People’s Party (RPP or CHP) caucus, the motion was rejected despite the desires of the said four deputies. Meanwhile, as a result of harsh criticisms by the party administration, expulsions began to be carried out from September 21st onward, starting with the expulsions of Menderes and Köprülü.

Key Words: Fuad Köprülü, Celal Bayar, CHP (RPP), the Memorandum of the Four

GİRİŞ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulması kararlaştırılan Birleşmiş Milletler Teşkilatına katılabilmek için, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmişti. 24 Şubat’ta ise Türk Heyeti Amerika’nın San Francisco eyaletinde Birleşmiş Milletler Paktını imzalamıştı (Ekinci, 1997: 269 ; Bila, 1999: 104). Bu paktın imzalanmasından kısa süre sonra, 7 Mayıs 1945 tarihinde, Avrupa Harbi’nin sona ermesi ve Almanya’nın Müttefiklere kayıtsız şartsız teslim olmasıyla birlikte Türkiye’de de önemli iç ve dış gelişmeler yaşanmaya başlayacak, özellikle artan Sovyet tehdidi karşısında Batı’nın desteğine çok daha fazla ihtiyaç duyulacaktı (Akşam, 8 Mayıs 1945; Tanin, 8 Mayıs 1945). Bu desteği sağlamak ve demokratik düzenin yerleştiği Batılı

ülkeleri olumlu yönde etkileyebilmek için ise tek parti yönetiminin ciddi olarak gözden geçirilmesi ve yeni demokratik adımların atılması gerekiyordu (Karpaz, 1967: 126 ; Erdoğan, 2003: 71-73 ; Yetkin, 1983: 254 ; Kili, 1976: 91 ; Zürcher, 2000: 304 ; Çavdar, 2004: 454 ; Akın, 2009: 22 ; Ahmed, 1996: 23-24 ; Birand, Çaplı, 1991: 26).

Cumhurbaşkanı İnönü başta olmak üzere Türk siyasi seçkinlerinin savaş sonrası yeni dünya düzeni içinde Türkiye'nin konumunu sağlamlaştırmak için BM'de yapılan açıklamalara ve verilen sözlere somut göstergeler sunması gerekecektir (İnan, 2006: 83). Bu başlangıcı ise bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihindeki resmi bayram nutku ile başlattığı görülmüştür (Akşam, 20 Mayıs 1945; Tanin, 20 Mayıs 1945 ; Gürkan, 1973: 144).¹ Ülke yönetiminde artık demokratik prensiplerin itibar göreceğini ve siyasi liberalleşmenin başlayacağını haber veren bu ilk resmi nutkun verilmesi sınırlı bir muhalefetin ilk habercisi olmuştur (Özüçetin, 2002: 11; Akandere 1998: 442-443; Ekinci 1997: 280).

Metin Toker olayların burasında, Çankaya'da geçmiş bir konuşmayı anlatmayı faydalı görür ve "Cumhurbaşkanı açıktan böyle konuşurken kendisine içten hangi fikirler, nasıl bir niyet ve temayül hâkimdi?" sorusuna yanıt arar. Toker'e göre, 19 Mayıs nutkunu takiben Nihat Erim, İnönü'nün davetiyle Çankaya Köşkü'ne gitmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü, Erim'den nutku hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istemektedir. Konuşmanın içinde cumhurbaşkanı, Nihat Erim'e şunları söylemiştir: "Bizim şimdiki sistemimiz baştaki şahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriya pek parlak başlar, hatta bir süre parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Baştaki şahıs sahneden çekildiği zaman nasıl bir akıbetle karşılaşılacağı bilinemez. Tek parti rejimleri normal demokrasi usûlleri ile idare şekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmışlardır. Yıkıntının arasında da birçok zahmetlerle meydana getirilen birçok eserlerin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddi ve esaslı murakabe ve muhalefet sistemlerine süratle geçmeliyiz..." (Toker, 1970: 76-77).

Parti İçi Muhalefet ve Köprülü

19 Mayıs nutkundan kısa süre önce yaşananlar Türkiye'de yeni ve demokratik kontrollü bir siyasi hayata geçişin ilk istekleri olmuş ve bu politikacılar önce basında başlamıştı. Örneğin, Ahmet Emin Yalman, Vatan Gazetesi'nde, "daha demokratik bir parlamenter kontrol" davasını başlatmıştı bile. Kaldı ki Meclis çevresinde de demokratik bir parlamento hayatına geçişin doğum sancıları yaşanıyor (Aydemir, 2007: 125). Nitekim Hamdullah Suphi Tanrıöver, dış gelişmelere paralel olarak, iç vaziyetlerde de değişiklik isterken, Muhittin Baha Pars verdiği önerge de, CHP Meclis Grubu'nda dış politika haricinde olan konuların açık olarak görüşülmesi ve görüşme tutanaklarının gazetelerde yayınlanmasını istemiştir. Bu önerge üzerine CHP Meclis Grubu'nda başlayan tartışmalara uzun süredir parti içinde bir muhalefet bayrağı gibi bulunmaya başlayan Fuad Köprülü de

¹ Cumhurbaşkanı bu nutukta şunları söylemiştir: "Memleketimizin siyasi idaresi, Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalkıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren, idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemedi ilerletmiştir..."

katılmıştır (Akandere, 1998: 355-356).² Üstelik Köprülü, Pars'ın önergesinin görüşüldüğü toplantıda, "hükümete itimadı olmadığını" belirterek partiye sert eleştirilerde bulunmuştur. Böylece yeni ve muhtemel bir muhalefetin zayıfta olsa ilk işareti, o günkü toplantıda kendini belli etmiştir (Aydemir, 2007: 125).

Cumhurbaşkanı İnönü, yukarıdaki grup toplantısında yaşananların manalarını değerlendirmek için ilk olarak CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal ile bir görüşme yapmıştır. Cumhurbaşkanı, 3 Nisan'da ise Asım Us ile bir araya gelmiştir. Us, İnönü ile yaptığı konuşmayı şöyle aktarmıştır: "...Hamdullah Suphi böyledir. Fuat Köprülü'ye ne diyeceksin? dedi. Köprülü, hükümetten memnun değildir. "İtimadım yoktur", diyor. –Hükümet bütün milletvekillerinin oybirliği ile yerinde durması iktiza etmez. Bir azınlığın hükümete itimat etmemesini tabii bulmalıdır, ekseriyetin itimadı vardır, dedim. –Doğrudur, fakat bu hareketlerde bir tertip var mıdır, diye sordu. Tefvik Rüştü vaziyetine işaret etti..." (Akandere, 1998: 356).

Görüldüğü gibi Fuad Köprülü, CHP içinde demokratik bazı adımların atılması noktasında daha "Dörtlü Takrir" ve Demokrat Parti'nin kurulma planları yokken demokrasi davasını başlatmak istemiştir. Bernard Lewis'in, "seçkin bir bilgin ve tarihçi ve Türkiye'nin entelektüel hayatında önde giden bir sima..." olarak övdüğü Köprülü, mizacı itibarıyla dobra dobra konuşmasını seven ve gerektiğinde kavgacı kişiliğini de ortaya koyan bir politikacı olarak kendini belli etmeye başlamıştır. Cihad Baban ise Türk siyasi hayatının bu mümtaz simasının bariz özelliklerini şöyle yorumlayacaktır: "Genel olarak az gülen bir yüz, kısa bir boy, dudakların üzerinde duran ve şeklini hiç değiştirmemiş muhafazakâr kısa ve az gülen yüze özelliğini bütün hayatı boyunca vermiş olan bıyıklar...Başın içi belki çok dolu...Okuyan ve yazan bir insan... Neden mi gözlerinde gururun kıvılcımları yanıyor...Meşrutiyetten bu yana yaptığı kavgalarla dikkati çekmiş, bu kavgalarda çok sert hatta kaba bile olmuş..." (Baban, 1970: 337).

CHP içinde Köprülü, Tanrıöver ve Pars gibi aykırı sesler zaman zaman sesini yükseltirken meclise getirilen bir kanun tasarısı örgütlü bir muhalefeti doğurmak üzeredir. Nitekim Atatürk döneminde başlatılan fakat olumlu neticeler alınamayan toprak reformu çalışmaları şimdide Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Şükrü Saraçoğlu Hükümeti tarafından daha kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. 14 Mayıs'ta müzakerelerine başlanan bu yeni düzenlemenin adı "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"dur. Kanun, esasında büyük toprak sahiplerinin siyasi gücünü kırma ve toprak mülkiyetini üretimi artıracak şekilde düzenleme amacı taşımaktadır. Kanunun gerekçesinde "Arazi mülkiyeti yalnız bir hukuk sistemi değil, aynı zamanda bir iktisat düzenidir" denilmektedir (Atay, 1998: 47).

O yıllarda yoğun tartışmalara yol açan tasarının TBMM'de görüşülmeye başlanmasıyla birlikte, meclis üyeleri iki gruba ayrılmıştır. Tasarının lehinde olanlar meseleye daha çok sosyal ve entelektüel açıdan bakan sivil ve askeri kökenden gelen aydın ve memurlardır. Genellikle büyük toprak sahibi olan ve tasarıya karşı çıkan grup ise konuya teknik olarak yaklaşmaktadır (Akandere, 1998: 359). İşte bu ikinci grupta yer alan Adnan Menderes,

² N.Sami Banarlı, Fuad Köprülü'nün ilmi çalışmaları dururken politik hayata ağırlık vermesinin nedenini bir zata şöyle anlattığını nakleder: "Denize düşen çocuğunu kurtarmak için suya atılan bir babaya hiç kimse, "sen ilim ve ihtisas adamısın, suya atılmayı başkasına bırak!" diyemez. Bugün bütün memleket bir diktatörlük denizinde boğulurken onu kurtarmaya koşmamak da hiçbir Türk münevverine teklif edilemez. Şimdi her Türk münevverine düşen vazife, memleketi bu totaliter idareden kurtarmaktır." (Banarlı 1966: 967).

Cavit Oral, Refik Koraltan, Damar Arıkoğlu ve Emin Sazak gibi CHP'li milletvekilleri tasarının görüşülmesi sırasında hükümete oldukça yüklenmiş ve böyle bir kanunun çıkarılmamasını veya en azından bazı maddelerinin değiştirilerek Mecliste karar alınmasını istemiştir (Eroğul, 1998: 9; İnan, 2006: 132-133; Akandere, 1998: 366-368; Ahmed, 1996: 25).

Toprak kanunu ile ilgili çalışmalar devam ederken 21 Mayıs 1945'te bütçe görüşmeleri başlamıştır. Bu görüşmelerde hükümete yönelik eleştiriler devam etmiştir. Nihayetinde bütçe için yapılan oylamada 368 kabul oyuna karşılık, 5 ret oyu kullanılmıştır. Ret oyu verenler arasında Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Emin Sazak yer almıştır. Bu oylamadan hemen sonra, Başbakan Saraçoğlu, hükümete güvensizlik gösterenlere karşı sert bir konuşma yapmış ve hemen arkasından hükümet için güven oylaması yapılmıştır. Bu toplantıda ise 359 güvenoyuna karşılık 7 kırmızı ret oyu kullanılmıştır (TBMM ZC, Dönem: VII, Cilt: 17, 29 Mayıs 1945: 506-507 ; Akşin vd., 2005: 176). Aleyhte oy kullanan yedi kişi arasında Fuad Köprülü başta olmak üzere Demokrat Parti'nin dört kurucu üyesi de yer almıştır. Recep Peker, Emin Sazak ve Yusuf Hikmet Bayur ise diğer olumsuz oy sahibi milletvekillerdir (TBMM ZC, Dönem: VII, Cilt: 17, 29 Mayıs 1945: 508). Görüldüğü gibi her ne kadar oylama sonuçlarına göre hükümete güven tesis edilse de görüşmeler sırasında karşılaşılan sert muhalefet alışlagelmişin dışında bir gelişme olmuştur. Zira uzun yıllardır TBMM'de yapılan bütçe oylamaları ittifakla kabul edilmişti. Oysa şimdi hem bütçe oylaması hem de güvenoyu için yeniden yapılan oylamada ret oyları vardı (Akandere, 1998: 371).

Meclis bütçeyi tamamlayıp, Toprak Kanunu tasarısını ele aldığı günlerde biri hükümet, diğeri parti bünyesinde iki gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki, bütçe oylamasında ağır tenkitlere uğrayan Ticaret Bakanı Celal Sait Siren'in 31 Mayıs'ta görevinden çekilmesi ve yerine Raif Karadeniz'in getirilmesidir. (BCA, 030.10/14.80.9 ; TBMM ZC, Devre: VII, Cilt: 18, 1 Haziran 1945: 2-3 ; Toker, 1970: 86-88). İkinci gelişme ise CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenalın görevinden ayrılması ve yerine vekâleten Nafi Atif Kansu'nun atanması olmuştur. Bu gelişmeler toprak reformu tartışmalarından sonra, CHP üst yönetiminde değişiklik arayışına girildiği ve parti içinde liberalleşme eğilimine aykırı bir tutuma sahip olduğu bilinen isimlerin görevden ayrıldığına kanıtı olmuştur (Akşin vd, 2005: 136; Bila, 1999: 108).

Hükümet ve partide yapılan kan değişiminden sonra toprak kanunu çalışmaları kaldığı yerden devam etmiştir. Fuad Köprülü ve diğer arkadaşlarının tasarının tümünü engelleyemeyeceğini görmesi üzerine meselenin ruhunu teşkil eden iki önemli maddenin kaldırılması, hiç olmazsa yumuşatılmasına çalışılmıştır (Eroğul, 1998: 9-10; Ekinci, 2002: 726). Neticede topraksız köylüyü topraklandırma amacıyla İnönü'nün 1944'te saptadığı ilkelere göre hazırlanan bu tasarı TBMM'de büyük tartışmalardan sonra hükümetin istediği çerçevede 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edilmiş ve 15 Haziran 1945 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Atay, 1998: 47; Yıldız, 2001: 49; Berkes, 1997: 245-246).³

³ Kanun, 8 bölüm, 66 esas ve 1 geçici maddeden oluşmuş, 1973 yılına kadar 28 yıl yürürlükte kalmış ve bu süre içinde, 1950 yılında 5618 sayılı Kanunla ve 1955 yılında da 6603 sayılı Kanunla iki değişiklik geçirmiştir.

Dörtlü Takrir İçinde Köprülü'nün Yeri

CHP içinde başlayan muhalefetin, canlanması ve örgütlenmesinde büyük rol oynayan Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nun görüşüldüğü ve Türkiye'nin BM Anayasası'nı kabul ettiği o günlerde yaşanan yoğun ve hararetli tartışmalar, yaklaşık yirmi yıldır belli bir uyum içinde olan tek partili Meclisin uzun süreli ilk ihtilafı olmuştur (Toker, 1970: 76-78).⁴ Tam bu sırada, 11 Haziran günü, CHP Genel İdare Kurulunda son derece kritik bir toplantı yapılır. Toplantının önemini şuradan anlamak kabildi ki başkanlık mevkiinde bizzat Genel Başkan İsmet İnönü vardır (Toker, 1970: 90).⁵ CHP Genel İdare Kurulunun toplantısının konusu aslında 7 Haziran'da gruba verilmiş olan ve bir gün sonraki grup toplantısında konuşulacak olan bir takrirdir (Öz, 1992: 169-178; Akkerman, 1950: 72; Fersoy, 1978: 79). Takririn altında dört imza vardır: Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes, Fuad Köprülü.⁶ Bu dört CHP'li milletvekili iç ve dış gelişmelerin kendileri lehine gelişmesinin verdiği güvenle, partide liberal tedbirler öne sürmekte, bazı kanunların tadilini ve CHP tüzüğünde bir takım değişiklikler yapılmasını istemektedir (Özüçetin, 2002: 12-13; Giritlioğlu, 1965: 169-171). Önergede uluslararası ortamdaki demokratik eğilimlere atıfta bulunarak Türk vatandaşlarının artık "politik hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede" buldukları belirtilmekte ve demokratikleşme yönünde tedbirlerin alınması talep edilmektedir (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 358; Altuğ, 1991: 206; Karatepe, 2001: 98; Dilipak, 1990: 64-67; Eroğul, 1998: 30; Karpat, 1967: 130). Bu tedbirlerden bazıları şöyledir (Ekinci, 1997: 297-298; Kutay, 1982: 170):

*Milli hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini anayasamızın yalnız şekline değil, ruhunu da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

*Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun gerektiği genişlikte kullanabilmeleri imkânlarının sağlanması.

*Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeniden baştan tanzimi..."

⁴ Ekrem Uşaklıgil, ülkede yaşanan olağan dışı gelişmeler karşısında şunları kaleme alır: "Öyle bir teşebbüsü farz ve tahayyül edelim ki, yirmi milyonu bulan bir kitlenin içinde, onu, kafalarının içinde besleyip büyüterek gerçekleştirebilmesini temenni edenler elbette bulunabileceği halde; hiç kimse fikrini açığa vurmamıştır. Bir yılan hikâyesine dönerek haftalardan beri sürüp giden bir ikinci parti kurulacağı söylentisi işte bu menfur teşebbüse benzer. Bir müddet içinde, ortaya ne bu fikri benimseyen çıkmıştır, nede bu fikri benimseyebileceğini hissettiren. Böyle olduğu halde söylentinin bir türlü arkası alınamayarak yaşamakta devam etmesinin, ateşsiz duman olmayacağı kaidesine göre, elbette bir sebebi bulunacaktır..." Ekrem Uşaklıgil, "İkinci Bir Parti Yapılabilir mi?", Son Posta, 9 Haziran 1945.

⁵ Gazeteler 12 Haziran günü böyle bir toplantı yapıldığının haberini vermekle yetinmiştir. Bu haber gazetelerde şu şekilde yer almıştır: "Milli Şef Parti Genel Sekreterliğinde: Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü bu sabah beraberlerinde Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu bulunduğu halde CHP Genel Sekreterliğini şerefliendirmişler ve genel idare kurulu toplantısına başkanlık etmişlerdir." (Tanin, 12 Haziran 1945 ; Akşam, 12 Haziran 1945 ; Ulus, 12 Haziran 1945).

⁶ "Fuad Köprülü bu "Küskünler Kampı"na Adnan Menderes ile birlikte gelmiştir. Bayar onlarla daha sonra Meclisin lokantasının arkasındaki salonda, meşhur "merdivenaltı"nda veya dost toplantılarında görüşmüş, daha samimi hale gelmiştir. Beraber hareket edilmesi gerektiğinde ise Bayar, bir denge kurmak amacıyla Koraltan'ı "Dörtler"in arasına katmıştır. Bayar bu konuda Toker'e şunları söylemiştir: "Aslında dört kişi değildik de, iki kişiydik. Adnan Bey Köprülü ile çok yakındı. Hep birlik halindediler. Ben de Koraltan'ı yanıma alırdım." Toker, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Refik Koraltan'ı Celal Bayar'ın arkadaşı olarak belirtmekte ve Muhittin Baha Pars'ın bu muhaliflerin beşincisi olduğunu ve bu gruptan ayrıldığını yazmaktadır. Toker'e göre bu dörtlü 1942'lerden itibaren Dr. Aras'ın Bahçelievler'deki evinde sürüp giden görüşmelerin ve sohbetlerin bir araya getirdiği bir gruptur." (Toker, 1970: 69-70 ; Akandere, 1998: 356.)

Bir demokrasi manifestosu olarak değerlendirilebilecek Dörtlü Takririn fikir babasının kim olduğu noktasında ise bazı ihtilaflar bulunmaktadır. Örneğin İsmet Bozdağ'a göre, CHP'yi bir önerge ile uyarma düşüncesi Refik Koraltan tarafından Menderes ve Köprülü'ye önerilmiş, Menderes'in isteği ile Bayar bu gruba dâhil edilmiştir (Bozdağ, 1975: 15). Bu iddia Koraltan'ın Ş.Süreyya Aydemir'e anlattıkları ile desteklenmiştir (Aydemir, 2007: 167-168). DP'nin genel başkanlığını yapacak olan Celal Bayar ise Kayseri Cezaevinde Dörtlü Takrir fikrinin kimden geldiğini şöyle anlatmaktadır. *"Dörtlü Takririn verilmesi fikri Köprülü ve Adnan Menderes'e aittir. Onlarla parti konusunu bu önerge dolayısıyla görüştük. Koraltan'ın imza koymasını ben istedim...Takrire Refik Şevket de imza koymak istedi. Koraltan ve Köprülü milletvekili olmadığını ileri sürerek kabul etmediler."* (Kemal, 1980: 26-27; Goloğlu, 1982: 42).

Koraltan ve Bayar arasındaki çelişkiye rağmen şu bir gerçektir ki CHP içinde artık belirgin bir muhalif grup vardır. Bu grup ortak hareket etme kararı almıştır ve bu gelişmenin yol açacağı sonuçları "Dörtlüler" bile tahmin edememektedirler. Aslında beşinci bir kişinin de takrir sahipleri arasında olması ise son anda başarısızdır. Nitekim Yusuf Hikmet Bayur'un Metin Toker'e anlattıklarına göre söz konusu takririn CHP Meclis Grubuna verilmesinden önce kendisinin de imza atıp atmayacağı Bayar'ın evindeki bir toplantıda sorulmuştur. Bayur'un metni önce inceleyip sonra kararını vermek istemesi üzerine ise Köprülü, "Hışımlı bir sesle ve kavga eder gibi buna imkân bulunmadığını, takrirlerini hemen o gün vereceklerini" söylemiştir. Bayur'a: *"Ya hemen imzayı basarsın, ya da hiç basmazsın."* denilmesi üzerine *"O halde ben yokum."* diyen Bayur çekip gitmiştir. Bu durum Toker'e göre Bayur'u "Beşincilikten" atma tarzı olarak yorumlanmalıdır (Toker, 1970: 93-94).

Barutçunun hatıralarına göre, Yusuf Hikmet Bayur'un saf dışı kalmasından sonra söz konusu takriri, Fuad Köprülü getirip CHP Meclis Grubu yöneticilerinden Kazım Özalp'e vermiştir. Köprülü, yakınmalarını, halkın dilekelerini ve hükümetin kusurlarını Özalp'e, *"Ticaret Bakanı bunca aşırı eleştiri ve yakınmalardan sonra değiştirildi ama yerine getirilene bakınız; hiç Raif Karadeniz olur mu? Niçin işten anlayan getirilmiyor? Neden bu kabine, bu durumla inadına tutuluyor? Cumhurbaşkanı neden işlerin ayrıntılarına kadar karışıp, kişiliğini zedeliyor?"* cümleleriyle anlatmış, partinin düzeltilmesini istediklerini ve partiden çıkmak istemediklerini söylemiştir. Ancak, takirciler bu tür bir düzeltmeyi istemekten ziyade partiden ayrılmayı kararlaştırmış olmaları ile suçlanacak, istekler düşüncelerin bahanesi olarak değerlendirilecekti (Toker, 1970: 93-94; İnan, 2006: 138-139; Barutçu, 1977: 315-316 ; Özüçetin, 2002: 12-13 ; Demirtaş, 2011: 156).

CHP içindeki bu gelişmeyi değerlendiren bazı yazar ve araştırmacıların farklı yaklaşım içinde oldukları görülmektedir. Örneğin Fahri Giritlioğlu'na göre takririn asıl nedeni parti içi yeniliklerin yapılması değildir. Hakikat; *"Müstakil bir siyasi hüviyet iktisabını arzulayıp tasarlayan, bazı CHP'li milletvekillerinin; bu tasavvurlarını açığa vurmak maksadıyla, zemin oluşturmak için, icat ettikleri bir bahanedir."* (Giritlioğlu, 1965: 169). Giritlioğlu'nun bu düşüncesine yakın bir isimde Mahmut Goloğlu'dur. Goloğlu'na göre de: *"Dörtlü Önerge sahipleri, Türkiye'nin çok partili cumhuriyet dönemine girmesini istiyorlardı. Fakat bunu açıktan açığa söyleyememişler ve sanki parti içinde yapılacak bir şey varmış gibi davranmışlardı..."* (Goloğlu, 1982: 24). Goloğlu ve Giritlioğlu dışında N.Fazıl Kısakürek ise takriri biraz daha farklı yorumlamaktadır: *"Bu hareket yeni bir*

parti şuurundan uzak olarak yapılmakta idiyse de, o istikamet rotasını kendi kendisine çizmekteydi. Deha ve irade Dörtlerin değil, hadiselerin.” (Kısakürek, 1993: 50).

Yukarıdaki iddialara rağmen takririn sahiplerinden olan Celal Bayar, Baha Akşit’in, Dörtlü Takriri verdiklerinde bir parti kurmayı düşünüp düşünmediklerine yönelik sorusuna şu cevabı vermiştir: *“Biz Dörtlü Takriri verdiğimiz zaman sadece CHP bünyesinde ıslahat yapılmasını düşünmüştük. Ben kendim, düşüncemi naklediyorum, arkadaşlarımın fikrine tercüman olarak söylemiyorum ama benim suret-i katiyede bir parti kurmak niyetim yoktu. Ve Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılmayı düşünmüyordum.”* (Birand vd., 1991: 28).

Bayar ve arkadaşlarının düşüncesi her ne doğrultuda olursa olsun artık ok yaydan çıkmıştır. Zira 7 Haziran tarihli takrir derhal çoğaltılarak milletvekillerine dağıtılmış ve önerenin bir hafta içinde görüşülmesi uygun görülmüştür (İnan, 2006: 137). 12 Haziran da ise Kazım Özalp’in başkanlığında kapalı oturumla toplanan CHP Meclis Grubu’nda önerge okunduktan sonra önerge sahiplerinin açıklamaları dinlenmeye başlanmıştır. İlk sözü alan Fuad Köprülü, önerenin hedefini ve ne istediklerini anlatmıştır. Köprülü’nün, “Atatürk yolu” ve “geniş hürriyet ve demokrasi” sözleri kendisinden sonra kürsüye gelen Saffet Arıkan tarafından sert bir şekilde eleştirilmeye başlamıştır (Barutçu, 1977: 743-744). Diğer önerge sahipleri ve CHP’li milletvekilleri arasında oldukça fırtınalı geçen ve konuşmaların kişiselleştirildiği bu görüşmeler de Başbakan Saraçoğlu’nun, *“Takriri verenler bunu geri almalıdırlar.”* demesine rağmen Köprülü ve arkadaşları geri adım atmamıştır. Adnan Menderes, daha sonra o gün hakkında şöyle diyecektir: *“Yedi saat bize sadece küfür yağdırdılar.”* (Fersoy, 1978: 81-82).⁷

Neticede önerge uzun ve sert tartışmalardan sonra, 4’e karşı grup çoğunluğunun oylarıyla reddedilmiştir. Aslında takrircilerin görüşlerini benimseyen daha fazla milletvekili olmasına rağmen siyasi endişelerinden dolayı bunlar olumlu oy kullanmamıştır. Aynı gün yayınlanan CHP Grup Başkan Vekilliği bildirisini ile alınan kararlar basına dağıtılmıştır. Bildiride; *“Kanun tadil teklifleri mecliste, tüzük tadil teklifleri kurultayda yapılır.”* denilerek önerenin reddinin gerekçesi açıklanmıştır (Ekinci, 1997: 298; Altuğ, 1991: 207; Bozdağ, 1986: 69; Akbıyıkoglu, 1986: 17). Hâlbuki takrirdeki istekler, cumhurbaşkanının 19 Mayıs konuşmasındaki vaat ve işaretlere uymaktaydı.

Takririn geri çevrilmesinde iki görüş ağırlık kazanmaktadır. Birinci görüşe göre, CHP Genel Başkanı İnönü’nün 19 Mayıs konuşmasında işaret ettiği liberalleşme isteğine rağmen, CHP’liler, daha otoriter tepki alışkanlıklarını yitirmemiştir. İkinci görüşe göre ise CHP, kendi içinden bir muhalefet partisi çıkarabilmek için özellikle sert bir tutum takınmıştır (Karpaz, 1967: 130; Ekinci, 1997: 299; Eroğul, 1998: 30-31; Akandere, 1998: 379-380; Aydemir, 2007: 126-127).

CHP’liler arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen olayın asıl kahramanlarından olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye göre takririn reddine rağmen rejimin liberalleştirilmesinin bir vesilesi gerçekleşmek üzereydi. O nokta, başka bir

⁷ Celal Bayar, Saraçoğlu’nun isteği karşısında yaşadıklarını şöyle anlatır: *“Yanımda oturan Fuat Köprülü’nün birden ayağa kalktığını gördüm. Takriri geri almaya niyetli olduğu görülüyordu. Eteğinden çekip oturttum...Sert bir sesle (Biz verdiğimiz takrirleri geri alacak insanlar değiliz.) dedim.”* Bkz. (Bayar 1986).

partinin CHP karşısında kurulmasıydı. Her ne kadar takrirciler o günkü gayelerinin parti içinde reformdan ileri olmadığını söyleseler de hepsi Milli Şef'in yüreğindeki arzuyu bilmekteydiler. Nasıl bilmezlerdi ki Celal Bayar bir parti kurması için açıktan teşvik edilmişti (Toker, 1970: 90-93; İnan, 2006: 138-139; Özüçetin, 2002: 12-13; Demirtaş, 2011: 156). Ancak çoğu kişi, Celal Bayar'la İnönü arasında geçen gizli görüşmelerden habersizdi ve yaşananlara anlam veremiyordu (Kemal, 1980: 29-30).

Aslında İnönü doğması muhtemel bir muhalefet partisi için ilk tekliflere TBMM Başkanı Kazım Karabekir ve eski başbakanlardan Rauf Bey ile başlamıştı. Ancak cumhurbaşkanının bu temaslarından bir netice alınamamıştı. Sırada Celal Bayar'ın muhalefete yöneltilmesi vardı. Neticede takrirden hemen sonra Köprülü ve arkadaşlarının partiden kopma süreçleri hızlanmış ve onların DP'nin temelini oluşturacak olan demokratik istekleri kamuoyunun da desteği ile artarak devam etmiştir. Örneğin 13 Haziran'da Vatan Gazetesi dönem şartlarının müsaadesi oranında yaşananları yayınlamıştır. Gazetede takriri veren dört milletvekilin fotoğrafları yer almış ve kamuoyu CHP içindeki ciddi bir muhalefetten haberdar edilmiştir (Bila, 1999: 109; Zürcher, 2000: 306; Fersoy, 1978: 82; Akın, 2009: 52). Vatan'dan başka Zekeriya ve Sabiha Sertel'in Tan Gazetesi de "Dörtleri" desteklemeye başlamış ve onların düşüncelerini açıklamaları için yayınlarında imkân tanımıştır (Zürcher, 2000: 336).

Köprülü'nün CHP'den İhracı ve DP'nin Kurulması Süreci

1945 yılının ortalarından sonra takrircilerin hücumu karşısında CHP yöneticileri savunmaya geçecek ve gerilemeye başlayacaktır. Örneğin takrircilerden Celal Bayar, 14 Haziran günü verdiği kanun teklifinde, basın kanununun değiştirilmesini, gazete kapatma yetkisinin Bakanlar Kurulu yerine mahkemelere verilmesini istemiştir. 15 Ağustos'ta ise BM Anayasası'nın TBMM'deki oylaması sırasında Köprülü ve Menderes'in iç hukukta değişiklik isteyen çıkışları görülmüştür. Bu istek diğer milletvekilleri tarafından sertlikle karşılanmıştır (Bila, 1999: 109; Altuğ, 1991: 207-208; TBMM ZC, Devre: VII, Cilt: 19, 174-175). Mümtaz Ökmen'in Menderes'e yönelik çıkışından sonra Köprülü'ye söz verilmemiş, bunun üzerine Köprülü: *"Bu yaptığınız, şimdiki tasdik ettiğimiz ve lehinde nutuklar verdiğiniz fikir hürriyetinin tam tersidir."* diye mecliste bağırarak zorunda kalmıştır. Köprülü, Menderes'in San Fransisco Pakti'nin iç ve dış siyasi geleneklere uygun olduğunu söylediğini belirtmiş ve milletvekilleri arasında ufak tefek görüş farklarının olabileceğini, hiç kimsenin kendisi gibi düşünmesini istemeyeceğini ilave etmiştir. Ökmen ile Köprülü arasında devam eden söz dalaşı Ulus Gazetesi yazarı ve CHP milletvekili olan Falih Rifki Atay tarafından basın kanalıyla devam ettirilmiştir. Atay'ın isim vermeden fakat hedefi belli olan arka arkaya beş yazısından sonra, Fuad Köprülü'nün 25 Ağustos'ta Vatan'da yayınlanan cevabi yazısına sıra gelmiştir (Toker, 1970: 98-99 ; İnan, 2006: 147). Köprülü bu makalesinde şunları yazıyordu: *"Ulus'ta Falih Rifki, ilk üç makalesiyle gizli ve açık, tehditler, küfürler ve alaylarla bir terör havası yaratmak isteyen yazılar yazdı. Yalnız partiyi ve hükümeti değil, adeta bütün Türk Milletini temsil etmek iddiasında bulunan muharriri, çok yüksek salâhiyetli eda ile konuşuyor. Millet ne istiyor? Yeni partiler kurulabilir mi, kurulamaz mı? Öyle hissediliyor ki, muharrir bunları kendi salâhiyetinde görüyor..."* (İnan, 2006: 147; Vatan, 25 Ağustos 1945).

Köprülü'nün yazısına Atay tarafından cevap gecikmezken bu sefer Tan Gazetesinde 27 Ağustos'ta yayınlanan "Değişmeyi Bu Meclis Yapamaz, Bu Hükümet Yapamaz, Bu Parti Yapamaz" başlıklı makale üzerine hükümet yanlısı Tanin Gazetesinde yazan Hüseyin Cahit Yalçın'ın, Tan Gazetesi yöneticilerine yönelik ithamları başlamıştır (Akandere, 1998: 391). Yalçın'dan başka Akşam Gazetesi yazarı Necmeddin Sadak'ta basın çatışmasına katılan başka bir isim olmuştur. Sadak, 28 Ağustos 1945 tarihli yazısında hem CHP'yi hem de cumhurbaşkanını öven bir yazı kaleme almıştır. Sadak, Atatürk'ten sonra yeni şefin İsmet İnönü olduğunu ve "Bu memleket hep otoriter rejimlerle ve şeflerle mi idare edilecek?" sorusunun bir kısım kalemlerde ve ağızlarında sezinlendiğini yazmıştır (Akşam, 28 Ağustos 1945).

Muhafif ve hükümet yanlısı olarak basın organlarında karşılıklı sürtüşmeler devam ederken, Köprülü tarafından Falih Rıfki Atay'a yönelik Vatan'da "Yalancının Mumu" adlı bir yazı yayınlanmıştır. Bu yazıda, basın hayatına kendisinin kazandırdığını iddia ettiği Atay'ı vefasızlıkla suçlayan Köprülü, 11-12 Eylül'de "Sırça Köşkte Oturanlar" başlıklı başka bir yazı daha kaleme almıştır. Köprülü bu sert yazısında demokrasiyi, manevi ve ahlaki meziyetleri sadece kendi şahsında görmenin çok tehlikeli bir yol olduğunu belirtmiş ve Atay gibi iktidarın nimetlerinden yararlanarak muhalefeti hazmedemeyenleri eleştirmeye devam etmiştir. CHP'li iki milletvekili arasında gazetelerde süren bu restleşmede her ne kadar Köprülü, partililerce haklı görülse de, Atay'ın Cumhurbaşkanı İnönü'nün himayesinde bir yazar olması dolayısıyla Atay'a karşı açık bir tavır alınamamıştır (Vatan, 6 Eylül 1945; Vatan, 11-12 Eylül 1945; Erer, 1979: 81; Akandere, 1998: 393-394).

13-14 Eylül tarihlerinde Vatan'da iki makale daha çıkmıştır. Bu seferki yazılar Menderes imzalıdır ve hedefte bizzat başbakan vardır (Toker, 1970: 100). Tam da o günlerde CHP'den Menderes ve Köprülü'ye gönderilen iki mektup ile "hareketlerindeki maksat" sorulmuştur. Menderes ve Köprülü 13 Eylül'de cevaplarını partiye göndermiştir. Köprülü, Vatan'da çıkan yazılarının, Ulus'ta şahsına karşı adice ve yalanlarla dolu hücumlar karşısında sessiz kalmamak ve kendini savunmak amacıyla kaleme aldığını belirttiği mektubunda, "Uzun zamandan beri parti içinde yaptığım mücadele CHP'yi kuvvetlendirmek ve onu demokratik bir mahiyete sokmak gayesine matuftu. Ben CHP'ye mensup bir milletvekili olarak sadece partiyi kuvvetlendirmek ve demokratik bir mahiyete sokmak için çabaladığıma kaniim." diyerek yazılarının parti ve memleketin ana prensiplerine uygun olduğunu savunmuştur. Hâlbuki CHP Genel Sekreterliği, Köprülü'nün davranışlarını parti prensiplerine öyle aykırı görüyordu ki, onun partiliğinden bile şüphelenmişti ve yazdığı mektupta hangi parti ocağına kayıtlı bulunduğunu dahi soruyordu (Toker, 1970: 100; Akandere, 1998: 396-397; Gülcan, 2001: 228).

Basın yoluyla gerçekleşen düellodan sonra parti içi yönetimin sert eleştirilerinin de etkisi ile 21 Eylül 1945 tarihinde Kars milletvekili Fuad Köprülü ve Aydın milletvekili Adnan Menderes'in hareket ve faaliyetleri partinin umdelerine zıt görülerek bu iki milletvekili CHP'den ihraç edecektir.⁸ Fuad Köprülü haklarında verilen bu karar

⁸ "Cumhuriyet Halp Partisi Genel Sekreterliğinden: Cumhuriyet Halk Partisi genel başkanlık divanından ve BMM Başkanından ve parti kabine üyelerinden ve genel idare kurulu ve Parti Grubu ve Müstakil grupu idare kurulu üyelerinden teşekkül eden Parti divanı bugün saat 17'de Genel başkan vekili Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında BMM binasında toplanarak bütün belgeleri gözden geçirdikten sonra Aydın Milletvekili Adnan Menderesle Kars Milletvekili Fuat Köprülü'nün harekete ve faaliyetlerini Cumhuriyet Halk Partisinin hareket ve faaliyetlerine zid gördüğünden bu iki Milletvekilinin

sonrası tepkisini basına şu sözlerle aktarmıştır: “Parti Divanı tarafından her zaman olduğu gibi bu defa da oy birliği ile verilen bu kararı memleketin bu günkü rejimine nazaran pek tabii telakki ettim. Daha ilk kuruluşundan beri mensubu bulunduğum Cumhuriyet Halk Partisi’nin idare tarzını demokratik ruha göre islah ederek partiyi kuvvetlendirmek için Adnan Menderes ve diğer iki arkadaşla birlikte teşebbüsler ve tekliflerde bulunmuştuk. Hiç anlayamadığımız sebeplerle bu teklifimiz şiddetle reddedildi. Biz anayasa ruhunun memlekete tamamıyla hâkim olması, yani demokrasinin tecellisi için meclis müzakerelerinde ve matbuatta fikirlerimizi aksettirmek lüzumunu duyduk. Partini ve memleketin yüksek menfaatlerine tamamıyla uygun olan bu vicdani ve samimi hareket karşısında partiyi idare edenlerin nasıl bir telakki beslediklerini bu akşamki karar bütün açıklığı ve acılığı ile gösterdi. Kimin haklı olduğuna hüküm vermek hak ve salahiyeti yalnız ve yalnız Türk milletine aittir. Ben milletvekili sıfatıyla vazifemi yapmaya bütün kuvvetimle devam edeceğim.” (Fersoy, 1978: 87).

Köprülü ve Menderes’in partiden ihraç edilmeleri üzerine ise Celal Bayar 28 Eylül’de milletvekilliğinden istifa edecektir (TBMM ZC, Devre: VII, Cilt: 19, 5 Kasım 1945: 14). Bayar’ın gerekçe göstermeden aldığı bu karar beraberinde yeni tartışmaları da doğuracaktır Nitekim Asım Us, siyasi hayattan çekilmeyen Bayar’ın gelecek seçimlerdeki adaylığının bağımsız mı yoksa kurulacak yeni bir partinin başkanı olarak mı olacağını ele almaktadır (Vakit, 1 Ekim 1945). İsmet İnönü’ye muhalefeti ile bilinen Tan gazetesinde çıkan haberler ise bir derece daha ileri gitmiştir. Gazetenin haberine göre, Celal Bayar’ın milletvekilliğinden istifaya karar vermesinin manası, hükümetin iç ve dış siyasetini Türk efkârı önünde protesto etmektir. Asım Us ve Tan’ın bu haberleri en çok Necmeddin Sadak’ın tepkisi ile karşılaşacak ve yazar köşesinde hükümete ve cumhurbaşkanına yapılan hücumlara kendince cevap verecekti (Akşam, 2 Ekim 1945).

Yapıla gelen tüm tartışmalar aslında bir demokrasi sancısıydı ve kafalarda çok sayıda soru vardı. Acaba altyapısı olmadan bir ev bile yapılamazken, temel ilkeleri kotarılmadan bir ülke tek parti yönetiminden çok parti yönetimine, yani demokrasiye, nasıl geçebilirdi? Gerçi İsmet İnönü’nün kafasında demokrasiye geçmek için bazı pırıltılar vardı ama bunu nasıl yapacağını daha kendisi de net bilmiyordu. Sonunda, 1 Kasım 1945’te cumhurbaşkanı olarak meclisi açış söylevini verdi (Kemal 1980: 161). Bu konuşma daha fazla demokratikleşme için kesin bir yeşil ışık olarak nitelendirildi. Devlet Başkanı İnönü nutkunda, demokratik karakterin bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza edildiğini bu yolda ülkede geniş tecrübelerin olduğunu ülkenin ihtiyaçları gereği hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka bir partinin kurulmasının mümkün olacağını söylüyordu (Özüçetin, 2002: 15; İnan, 2006: 86; Gürkan, 1973: 182-183).

Cumhurbaşkanının Meclis açış konuşmasından 27 gün sonra CHP’den ihraç sırası Refik Koraltan’a gelmişti. Koraltan, Vatan gazetesinde 2 Ekim 1945 tarihinde yer alan bir demeci üzerine CHP’den (1) oya karşı (280) oyla çıkarılacaktı (BCA, 490.01/6.28.7). Konuya mahsus genelge ise 22 Aralık 1945 tarihinde CHP Genel Sekreteri Kırklareli Milletvekili N. Kansu tarafından Parti İl İdare Kurullarına, Bölge Müfettişlerine ve Genel Müfettişliklere yollanacaktı (BCA, 490.01/6.28.7)

Cumhuriyet Halk Partisi ile olan ilgilerinin kesilmesine oybirliği ile karar verilmiş ve bu karar onanmıştır.” (Tanin, 22 Eylül 1945).

Bütün bu gelişmelerden sonra Celal Bayar 1 Aralık 1945'te basına verdiği demeçte arkadaşlarıyla yeni bir parti kurma girişiminde bulunacaklarını resmen açıklayacaktı. Celal Bayar'ın 3 Aralık'ta CHP'den istifa etmesinden bir gün sonra önce İnönü-Bayar görüşmesi yapılacak 7 Ocak 1946 tarihinde ise DP resmen kurulacaktı (Ulus, 8 Ocak 1946; Akşam, 8 Ocak 1946; Giritlioğlu, 1965: 173-174; Özüçetin, 2002: 15).

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B) Resmi Yayınlar

Ayın Tarihleri

TBMM Zabıt Cerideleri

C) Gazeteler

Akşam, Ulus, Vakıf, Vatan

D) Kitaplar

Ahmed, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul: Hil Yayın.

Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Akbıykoğlu, A. R. (1986). *Demokrasi ve İsmet Paşa*, Ankara: Filiz Matbaacılık.

Akın, R. (2009). *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007)*, İstanbul: Türkiye-İş Bankası Kültür Yayınları.

Akın, F. (2009). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Akkerman, N. C. (1950). *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ankara.

Akşin, S. vd. (2005). *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Altuğ, K. (1991). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul: Yılmaz Yayınları.

Atay, A. S. (1998). *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, İstanbul: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (2007). *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Baban, C. (1970). *Politika Galerisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Barutçu, F. A. (1977). *Siyasi Anılar*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bayar, C. (1986). *Başvekilim Adnan Menderes*, Derleyen: İsmet Bozdağ, İstanbul: Tercuman Gazetesi Yayınları.
- Berkes, N. (1997). *Unutulan Yıllar*, Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bila, H. (1999). *CHP Tarihi*, İstanbul.
- Birand, M.A. vd. (1991). *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bozdağ, İ. (1975). *Demokrat Parti ve Ötekiler*, İstanbul: Kervan Yayınları.
- _____ (1986). *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Demirtaş, B. (2011). *Türk Siyasi Hayatında Cumhurbaşkanı-Hükümet İlişkileri (1923-1960)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Dilipak, A. (1990). *Menderes Dönemi*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ekinci, N. (2002). *"İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları"*, Türkler, Cilt: 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- _____ (1997). *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Erdoğan, M. (2003). *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Erer, T. (1979). *Türkiye'de Parti Kavgaları*, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası.
- Eroğul, C. (1998). *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Fersoy, O. C. (1978). *Adnan Menderes*, İstanbul: Hun Yayınları.
- Giritlioğlu, F. (1965). *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Goloğlu, M. (1982). *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gülcan, Y. (2001). *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gürkan, A. (1973). *Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar*, Ankara: Güneş Matbaacılık.
- İnan, S. (2006). *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Kalaycıoğlu vd. (2007). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Karatepe, Ş. (2001). *Tek Parti Dönemi*, İstanbul: İz Yayıncılık.

- Karpat, K. (1967). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Kemal, M. (1980). *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, İstanbul: ABeCe Yayınları.
- Kısakürek, N.F. (1993). *Benim Gözümde Menderes*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kili, S. (1976). *Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kutay, C. (1982). *Üç Devirden Hakikatler*, İstanbul: Alioğlu Yayınevi.
- Öz, E. (1992). *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Ankara.
- Özüçetin, Y. (2002). “Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti’nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri”, Genel Türk Tarihi, Cilt: 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Toker, M. (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Yıldız, A. (2001). *İhtilalin İçinden Anılar Değerlendirmeler*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Zürcher, E.J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.

E)Makaleler

- Alpiskender, F. (1969). “Fuad Köprülü’nün Siyasi Şahsiyeti”, Türk Kültürü, Sayı: 81, Temmuz.
- Banarlı, N.S. (1966). “Köprülü’nün Hayatından Çizgiler”, Türk Kültürü, Sayı: 47, Eylül.
- Köprülü, C. (1969). “Fuad Köprülü’nün İlmî Şahsiyeti, Türk Kültüründeki Rolü ve Bazı Hatıralar”, Türk Kültürü, Sayı: 81, Temmuz.
- Köprülü, O. (1969). “Fuad Köprülü, İlim ve Siyaset”, Türk Kültürü, Sayı: 81, Temmuz.
- Köymen, M.A. (1981). “Profösör Mehmed Fuad Köprülü-3”, Milli Kültür, Cilt: 3, Sayı: 1, Haziran.
- _____ (1981). “Profösör Mehmed Fuad Köprülü-I”, Milli Kültür, Cilt: 2, Sayı: 11, Nisan.

EXTENDED SUMMARY

Delivered to the ruling party on June 7th 1945 by Fuad Köprülü and his friends, the Memorandum of the Four constituted an important beginning and played an important role in the transition to multi-party political life. In this respect, the memorandum not only has a particular value for our Turkish democratic history but is also a document that has the quality and significance of revealing the internal situation in CHP with respect to the political roles of the signatories of the memorandum.

In the memorandum were equitable demands and wishes for the establishment of a democratic environment fitting the historical mission of the CHP. Among the people who submitted this demand to the information of the public opinion, Fuad Köprülü, with his historical, literary and political personality, wanted to fulfill the duty incumbent on him for the much greater modernization of the new Turkey built by Atatürk (Köymen, 1981: 16-18). Although he wanted to proceed with this in a party with which he did not exactly agree in terms of his intellectual formation, he also wanted to find a place for himself in the post-1945 liberal order.

Being one of the intellectual fathers of the Memorandum of the Four, Köprülü continued his political and scholarly work to the utmost of his strength after the foundation of the Democrat Party. The DP government which finally realized in 1950 was to be both an achievement for him and the start of a process of withdrawing from politics. Indeed, although he does not express this openly, he came to feel resentment, especially toward Bayar, because the office of prime minister was awarded to Menderes. For, as Cihad Baban states, “in June 1946, on the day when the Democrat Party was officially founded, he spoke more than even Bayar did. Moreover, outraging the atmosphere of unity and sincerity among his friends with whom he had set out for this political journey, he followed the whim of making a challenge in that he said before Bayar that he does not ascribe any high regard to anyone in Turkey, including all the statesmen ever”.

Köprülü’s unyielding character was rather differently expressed by Refik Koraltan’s daughter Ayhan Timurtaş. She says that the Four usually met in their own home and that these meetings went highly electric. She also claims, “Köprülü was a peevish man in terms of his character and used to lash out angrily. He used to speak out recklessly and hurt his conversational partners when he was angry. Because of his quarrels, the party came to the brink of disintegrating before it was founded.” According to Timurtaş, the party would not have been founded nor would have been continued, had it not been for his father. Koraltan was the person who calmed down Köprülü.

The main reason why not only Timurtaş but also Celal Bayar and other members of the Democrat Party were resentful to Köprülü and criticized his character can be searched in his abandonment of the DP in subsequent years and in his attitude toward members of the DP during the Yassıada trials. Nevertheless, Cemal Köprülü, who knew him very well, said, “He used to get on well with everyone easily, adapting easily to the level of the milieu in which he was, and did not use to experience any difficulty in socializing with common people. Due to

this meekness of his, he was successful as a founder of the Democrat Party ... he was eastern in his feelings and western in his thinking”.

Mehmet Altay Köymen wrote this after Köprülü’s death: “One of the reasons for the crises in which we are suffocating is no doubt the fact that we do not value our great men and leave them to oblivion. However, as we stated in another context, our society is in need of the guidance of great men of politics, thought and scholarship”. It is an undeniable fact that as one of the neglected great men of thought and scholarship, Fuad Köprülü, too, was a personage who fought for democracy in his nationalist-conservative mold. Therefore, it is a duty incumbent on historians to research in all their dimensions such great Turks who were aware that they were creating the past of tomorrow and made their struggle with this consciousness. As a result of this consciousness of mission, in our work, we have tried to objectively investigate and evaluate Fuad Köprülü and his place in the Memorandum of the Four, taking into consideration the original sources from the period.